

NOG IETS OVER OUDE MATEN

Wie zich intens bezighoudt met de geschiedenis van dorp of stad, komt geregeld in aanraking met oude maten. Over de meest voorkomende maten en maatstelsels is wel het nodige te vinden in de literatuur. Daarbij blijkt dat de maten niet alleen van streek tot streek in soort en grootte verschilden ¹⁾, maar ook naar toepassing en tijd ²⁾. Kortom, een complexe zaak. Naast deze basisproblematiek staan dan nog de incidentele problemen: de „oude oude bunder”, „de (het) geweld” en andere ³⁾.

In deze bijdrage wil ik de aandacht vragen voor de relatie tussen oppervlaktematen en lengtematen. Een *hoeve* (hova, mansus) grond mat in de regel in Brabant 12 bunder of omtrent 15,6 hektare ⁴⁾. Het was een oppervlaktemaat. Maar wat te denken van een tekst als: *twintich hoeven breed tote enendevechtich hoeven toe na de rechte mate van den lande van Breda* ⁵⁾. Hier is de *hoeve* een lengtemaat, want de breedte van een groot gebied werd in hoeven gemeten. Maar in één adem wordt gesteld dat de oppervlakte van het goed 51 hoeven zou bedragen. De *hoeve* was niet zomaar een stuk grond van 15,6 ha, maar vooral een stuk grond met die oppervlakte én een welbepaalde vorm: meestal een rechthoek die 12 maal zo lang is als breed. In dat geval kunnen we ons de *hoeve* voorstellen als een rij van 12 vierkante percelen van ieder 1 bunder groot. De lengtemaat *hoeve* blijkt nu de breedte van zo'n strook grond te zijn, welke dus 114 meter bedroeg ⁶⁾. Met deze interpretatie bleek het mogelijk het gebied, dat hiervoor vermeld werd, te lokaliseren bij Terheijden⁷⁾.

In Etten kwam ik het 13e eeuwse voorschrift tegen dat midden door het gebied van „Etten onder de palen van de Hoeven” een weg ter breedte van minimaal een halve bunder aangelegd moest worden ⁸⁾. De *bunder* is alom bekend als oppervlaktemaat, maar hier wordt hij duidelijk als lengtemaat gebruikt! Als we bedenken dat men vaak de aanduiding *roede* gebruikte ongeacht of het de

lengtemaat dan wel de oppervlaktemaat betrof, terwijl deze laatste een vierkante lengte-roede groot was, dan kunnen we veronderstellen dat de lengtemaat *bunder* de lengte van een vierkant perceel ter grootte van 1 *bunder* is. De lengte van de *bunder* is dan eveneens 114 meter. De bedoelde weg werd inderdaad aangelegd. Pal ten noorden van Etten-dorp is er in de beemden een afwijking in de verkaveling, waarin duidelijk een strook van minimaal 57 meter breed te herkennen is. Alleen de meest westelijke meters daarvan zijn nu nog in gebruik als weg: de Hooijdijk. De brede strook was mogelijk een vee-drijfbaan. De breedte zal samenhangen met de slappe en moerassige bodem (kapottrappen van de zode) en de omvang van het beemdengebied (2000 hectare). Het vee dat gedreven werd zal aanvankelijk uit schapen bestaan hebben. Bij het in Brabant gebruikelijke maatstelsel (400 vierkante roeden = 1 *bunder*) gaan er in de regel 20 voeten in de strekkende roede, en dus 400 vierkante voeten in de vierkante roede. Uit enkele vermeldingen van oppervlakten in Princenhage kreeg ik de indruk dat men niettemin de aanduiding *10 voeten* gebruikte om er de halve vierkante roede mee aan te duiden. Dit bleef lange tijd een raadsel voor me: $\frac{1}{2}$ vierkante roede is immers 200 vierkante voeten en met 10 voeten in het vierkant heb je maar een kwart vierkante roede. Onlangs vond ik een Ettense schepenbrief, die de oplossing bevatte. Bij het aangeven van oppervlakten in *voeten* bedoelde men kennelijk eenheden die één voet breed en één roede lang waren. Op die manier zijn 10 voeten inderdaad een halve vierkante roede groot. Of in moderne maten: omtrent 570 bij 285 centimeter, ofwel $16,2 \text{ m}^2$ ⁹⁾.

Nog meer verrassingen. In de kuststrook van de Nederlanden overheerste een maatstelsel dat neerkomt op 900 vierkante roeden = 1 *bunder*, waarbij de *bunder* niet principieel in grootte verschilde met hetgeen in Brabant gebruikelijk was. Bij gevolg was de roede veel kleiner/korter dan in Brabant: 3,8 m, tegen 5,7 m. Daarom zullen we hier spreken van de korte roede, naast de lange roede. Ook in Etten was het stelsel met de korte roede in zwang, zodat daar de hoeve een stuk grond van 30 bij 360 korte roeden is. (in Brabant: 20 bij 240 lange roeden). In Etten zijn verkavelingspatronen te vinden die er op wijzen dat daar ook echt stroken grond van die vorm zijn uitgezet. Maar er is ook een groot verkavelingsblok dat op een heel andere wijze werd opgezet. Men handhaafde daar het idee dat de hoeve 20 roeden breed moest zijn, doch gebruikte de korte roede in plaats van de lange. Om nu toch aan de normale oppervlakte van 12 *bunder* te komen, moesten de percelen maar liefst 540 korte roeden lang worden. Op die manier werden 29 hoeven grond uitgezet, vermoedelijk kort na 1268. Het verkavelingsblok is erg netjes uitgemeten, ondanks de drassige grond: het is vrijwel een rechthoek waarbij de diagonalen zich verhouden als 99:100 (ideaal is 1:1). Uit de maten ervan kon ik de grootte van de gebruikte *bunder* afleiden: $1,246 \pm 0,007$ ha.

Voor enkele andere verkavelingen in Etten, die alle van omstreeks 1300 dateren, vond ik vrijwel gelijke waarden, al waren de uitkomsten daar minder scherp bepaald. Eén van de betrokken verkavelingen was nadrukkelijk geschied met de Bredase maat, zodat vastgesteld kan worden dat de Bredase *bunder* omstreeks 1300 kennelijk $1,246 \pm 0,007$ ha groot was ¹⁰⁾.

Op basis van gegevens uit de 17e en 18e eeuw leidde ik eerder een oppervlakte van de Bredase bunder af, die uitkwam op $1,298 \pm 0,007$ ha ¹¹⁾. Kennelijk is die bunder in de loop van de eeuwen wat groter geworden. Gezien de gebrekkige wijze van handhaven van maatstandaarden in die tijd hoeft dat ons niet al te erg te verbazen. Overigens blijkt dat oppervlakten die men in de dagelijkse praktijk opgaf voor percelen in de regel wel 5% en soms veel meer onjuist waren. Wat dat betreft was de vergroting van de bunder nauwelijks van belang. Aardig is tenslotte nog dat men de grootte van de Bredase bunder omstreeks 1800 berekende op 1,2916777104 hektare ¹²⁾, waarmee een precisie gesuggereerd werd die er helemaal niet was. De ijkmaten waren nooit gedefinieerd als geldig bij een bepaalde temperatuur zodat uitzetting en krimp alleen al voor een betrekkelijk grote onzekerheid zorgden. Bovendien is zelfs in het op 21 april 1978 verplicht gestelde stelsel van moderne maten de lengte van de meter maar op 3×10^{-9} meter nauwkeurig gedefinieerd, terwijl de zojuist aangehaalde opgave van ca. 1800 alleen mogelijk zou zijn als de meter minstens 2×10^{-11} nauwkeurig gedefinieerd zou zijn. We weten overigens dat men ca. 1800 dacht de meter op $1/40.000.000$ -e van de aardomtrek gedefinieerd te hebben, terwijl men er bijna 2 promille naast zat! ¹³⁾.

K.A.H.W. LEENDERS

Noten

- 1) R. Rentenaar, Van Swindens vergelijkingstafels van lengtematen en landmaten, I en II, Wageningen, 1971.
- 2) K.M.C. Zevenboom, Theorie over de ontwikkeling van de Nederlandse voet- en ellematen, Amsterdam, 1964.
- 3) K. Leenders, „De oude oude bunder”, Brabants Heem XXVII (1975) 27-28. A. Kappelhof, „Oude maten”, Brabants Heem XXX (1978) 146ev.
- 4) In dit artikel zal, gemakshalve, gewerkt worden met een fiktieve bunder van 1,3 hektare, tenzij anders vermeld wordt.
- 5) F.F.X. Cerutti, Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en land van Breda, I, Utrecht, 1956, nummer 119, ao. 1324.
- 6) De wortel uit 13000 is 114.
- 7) K. Leenders, „Nieuw licht op Terheijdens historie”, Jaarb. Oranjeboom XXVII (1974) 1-31.
- 8) Cerutti, o.c. nummer 40, gedrukt bij Meyers, Het ligurisch erfrecht in de Nederlanden, I, Haarlem 1929, blz. 240-241.
- 9) OCMW Brugge, koll. St. Janshospitaal, E, bundel betreffende goederen in Brabant, stuk 13, akte d.d. St. Andriesdag, 1413.
- 10) Lopend onderzoek betreffende Etten.
- 11) K. Leenders, „Lengtematen en oppervlaktematens in Princenhage tot 1800”, Hage nr. 20 (1977) 86-100.
- 12) P. Scherft, „Het stedelijk ijkwezen te Breda”, Jaarb. Oranjeboom III (1950) 121; IV (1951) 51; V (1952) 59.
- 13) NEN 999 (Internationaal Stelsel van Eenheden SI) en NEN 1000 (Regels voor het hanteren van het Internationaal Stelsel van Eenheden SI).